

 <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1741>

Citation: Payaşlı Oğuz, G. & Kakdaş Ateş, D. (2020). Diyarbakır Çermik'te bulunan sinagog yapısının mimari belgelenmesi ve koruma problemleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(49), 115-125.

Dr. Öğrt. Üyesi Gülin PAYASLI OĞUZ

Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır / TÜRKİYE 0000-0002-6339-2289

Arş. Gör. Dilan KAKDAŞ ATEŞ

Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Diyarbakır / TÜRKİYE 0000-0002-5984-3462

DIYARBAKIR ÇERMİK'TE BULUNAN SİNAGOG YAPISININ MİMARİ BELGELENMESİ VE KORUMA PROBLEMLERİ

ÖZET

Çermik kenti, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Diyarbakır ilinin 16 ilçesinden biridir. Diyarbakır'ın Çermik ilçesinde yapılan araştırmalarda tarihi bir sinagog yapısının bulunduğu tespit edilmiştir. İsmi bilinmeyen 600 yıllık bir geçmişi olan Sinagog yapısı hakkında az sayıda çalışmada yalnızca varlığından söz edilirken, yapının mimarisi ile ilgili bir kaynak bulunamaması bu makalenin çalışılmasına sebep olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, günümüz durumundaki kroki rölemleri çizilen Sinagog yapısının bir kültür varlığı olarak mimari belgelenmesini sağlamak ve korunması için dikkat çekmek yani adı bilinmeyen sinagog yapısı hakkında farkındalık yaratmaktır.

Sonuç olarak; mimari belgelenmesi yapılan sinagogun günümüzdeki durumu aktararak yapının koruma problemlerinden bahsedilerek tarihi yapının koruma çalışmaları için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Çermik, Sinagog, Mimari Belgeleme, Koruma

ARCHITECTURAL DOCUMENTATION AND CONSERVATION PROBLEMS OF SYNAGOGUE STRUCTURE IN DIYARBAKIR CERMİK, TURKEY

ABSTRACT

Researches conducted in Çermik revealed that there is a historical synagogue structure. The existence of a 600-year-old synagogue with an unknown name is mentioned only in very few studies.

The aim of this study is to provide architectural documentation of the synagogue structure as a cultural asset and draw attention for its preservation, in other words, to raise awareness about the synagogue structure of an unknown name.

As a result; the current situation of the synagogue where the architectural documentation is documented and the conservation problems of the building were mentioned and suggestions were made for the conservation works of the historic building.

Keywords: Diyarbakır, Çermik, Synagogue, Architectural Documentation, Protection

1. GİRİŞ

Eski adı “Aberne” olan ve sonraki dönemde “Cermug” denen Çermik'in adı zaman içerisinde “Çermük”e dönüşmüştür ve son olarak “Çermik” şeklini almıştır (Cömertler, 2004:3). Tarih boyunca Çermik'te; Hurri-mitanni, Asurlular, Urartular, İskitler, Persler, Selevkoslar, Partlar, Ermeniler, Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Selçuklular, Eyyubiler, Artuklular ve Osmanlılar gibi birçok egemenlik hüküm sürmüştür. Çeşitli uygarlıkların bıraktıkları mimari eserler Çermik'te karşımıza çıkmaktadır. Farklı dini grupların da bir arada yaşadığı bölge de çok sayıda Ermeni, Yahudi mezhebinden insanlar hep birlikte yaşamıştır (Üzülmez, 2002:9).

Tarih boyunca pek çok medeniyetin hüküm sürdüğü Diyarbakır'da Ermeni, Süryani, Yahudi ve Müslüman gibi farklı dine mensup topluluklar bir arada yaşamıştır. Bu sosyo kültürel çeşitlilik mimariye de yansımıştır. Diyarbakır'ın kuzeybatısında yer alan Çermik ilçesinde de bu kültürel çeşitliliği görmek mümkündür. Günümüzde kentin tarihi yapı stoğuna bakıldığında kilise, sinagog ve cami gibi farklı toplulukların ibadet mekanlarının varlığı bu kültürel çeşitliliğin canlı belgesidir.

1.1. Problemin Tanımı

Çermik'te bulunan sinagog, Kültür Bakanlığı tarafından tescilli bir yapı olmasına ve giriş kapısındaki İbranice kitabesinde sinagog olduğu belirtilmesine rağmen Türkiye'deki Sinagoglar listesinde hiçbir kaynaktaki listelenmemiş ve tanımlanmamıştır. Kentin tarihsel sürecine bakıldığında da anlaşılacağı üzere bu sinagogun yapılmasına vesile olan bir Yahudi cemaatinin varlığı gözardı edilmektedir. Günümüzde özel mülkiyete ait Sinagog yapısı statik olarak ciddi problemler yaşamaktadır. Mülkiyet sahibi ve kullanıcısının koruma bilinci olmadığı için yapının yıkılma süreci hızlanmaktadır. Sinagog yapısının günümüz durumunun devamlılığı sürerse, Çermik'te bir sinagogun varlığı dahi unutulacak hem fiziki hem sosyal açıdan tarihi bir yapı yok olacaktır. Dünyanın neresinde olursa olsun bir kentin oluşumunu sağlayan tarihi yapıların, her şart ve koşulda korunması gereklidir. Korumanın dini, dili, ırkı olmamalıdır.

1.2. Metodoloji

600 yıllık tarihi yapı hakkında literatür taraması yapılarak, Sinagog mimarisi hakkında hazırlanan bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Aynı zamanda, Çermik ilçesinde yaşamış olan Yahudi cemaatiyle ilgili kaynak taraması yapılmıştır. Yapı gözlemsel olarak çevresiyle incelenerek fotoğrafları çekilmiş, yerinde basit ölçümlemesi yapılarak kroki rölövesi çıkartılmıştır. Elde edilen mimari çizimler ile yapının genel sinagog mimarisini yansıtır yansıtmadığı incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Çermik'deki Yahudiler

Tarih boyunca Çermik'e birçok haham misafir olmuştur. 1825 yılında bölgeye gelen Haham Beth Hillel Çermik'te 40 Yahudi ailenin yaşadığını ve yedi/sekizyüz yıllık yazmaların olduğu çok eski bir sinagog bulunduğunu aktarmıştır. 1827 yılında bölgede bulunan Haham David Çermik'te 2 sinagog ve 40 aile olduğunu; 1848 yılında Haham J. J. Benjamin kentte 100 ailelik bir Yahudi cemaati olduğunu; 1853 yılında ziyarete gelen seyyah Haham Peterman ise 60 Yahudi aile ve eski bir sinagog olduğunu; 1880 yılında Çermik'te bulunan seyyah M. Edelman Yahudilere ait 300 evin bulunduğunu; 1884 yılında kente gelen Efrayim Niemark ise 30 Yahudinin yaşadığını belirtmektedir. Çermik hahamı Yakir Geron 1873 yılında Diyarbakır valisine bir yazı yazarak ibadete kapatılan sinagogun tekrar ibadete açılmasını rica ettiği ancak meselenin çözüme kavuşmadığı Alyans Teşkilatı'nın haber bülteninde yazmaktadır (Bali, 1999:368-371; Tezokur, 2010:247-248).

1891(1308, Ramazan) yılında Çermik'te bulunan Arifi Paşa ise Seyahatnamesinde, Çermik'te 2594 Müslüman, 1435 Hristiyan, 247 Yahudi nüfusu olduğunu, 1 havra olduğunu, Yahudilerin Çukur mahallesinde yaşadığını ve Arapça konuştuğunu aktarmaktadır (Korkusuz, 2003:146-148).

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile 1916 yılında Filistin'e ilk göç edenler; Urfa, Siverek ve Çermik Yahudileri olmuştur. Çermik Yahudileri Kudüs'e yerleşerek kendilerine ait bir sinagog kurmuşlardır. Şeyh Sait İsyani (1925) ile Diyarbakır'dan göç eden Yahudilerin sayısı artmıştır. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıyla birlikte tüm Türkiye'deki Yahudiler gibi Diyarbakır'daki Yahudi cemaatinin de ülkelerine göçleri hızlanmıştır.1949 yılının sonunda Diyarbakır'da sadece 14 Yahudi aile varken 1950'lerde onların da İsrail'e göç etmesiyle kentteki Yahudi varlığı tamamen sona ermiştir. 1984-1989 yıllarında Anadolu'da Yahudilerin yaşadığı kentleri gezerek araştırma yapan Ayşe Gürsan Salzman, Diyarbakır'da yaşamış olan Yahudi cemaatinden geriye bir şey kalmadığını aktarmıştır (Bali, 1999:379/381/383; Tezokur, 2010:249/251).

2.2. Sinagog Mimarisi

Yahudilik M.Ö. 15.yy da Hz. Musa'ya inen vahiyle başlayarak günümüze kadar ulaşmış bir dindir. Yahudi; Yahudilik dinini kabul etmiş toplumdur. Tevrat'a göre; İshak'ın dördüncü oğlunun adı Yahuda'dır. Onun adına izafeten İsrailoğullarına "Yahudi" denilmiştir (Tekvin, 29/35, 49/8).

Yahudilerin ibadet mekânı anlamına gelen "Sinagog" sözcüğü Yunanca Synagoge'dan gelmiştir. Anlamı 'toplanma yeri' dir. Sinagog için kullanılan bir başka sözcükte 'dua evi' anlamına gelen

¹ Alliance Israelite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) Fransız Yahudilerininin 1860 yılında kurmuş oldukları bir eğitim teşkilatıdır (Bali, 1999:387).

“proseukhe” dir. Türkçede havra olarak da bilinir. Edilen dualar İbranicedir. Göçebe iken çadır şeklinde taşınabilen ibadet yerleri yapan Yahudiler yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte taşınabilir bir tapınak yapmışlardır. M.Ö. 6.yy da Babil Sürgünü sırasında Tapınak'ın yokluğunu doldurmak amacıyla ilk sinagoglar ortaya çıkmıştır. Peygamberin sözlerini dinlemek üzere cemaatin bir araya gelmesi sinagogların kökenini oluşturmuştur (Gutmann, 1972:36-37).

Yahudilik inancına göre sinagogların ana işlevleri kutsal kitabın okunarak öğretilmesidir. Ayrıca sinagoglar mümkün olduğunca su kaynaklarının yakınlarında çevreye hakim olan yüksek bir konumda inşa edilirdi. Sinagoga yer alan mimari unsurlar; ehal, teva, mezuz ve parohettir² (Türkoğlu, 2001).

Musevilerin ibadet mekânları olan sinagogların mimarisi yapıldıkları bölgede yaşayan toplumun nüfusuna, ekonomisine ve coğrafi etkilerine göre şekillenmiştir. Sinagogların genelde üç boyutlu süslemeleri, heykelleri ve resimleri bulunmaz. Tüm sinagoglar doğu yönüne bakar buna İbranice'de mizrah adı verilir (Özmenli, 2014:1288).

Türkiye'de bulunan sinagoglardaki en belirgin özellik, Ehal ve Tora'nın varlığıdır. Ehal genelde ön cephe duvarında bulunmaktadır ve mimari süslemelerle zenginleştirilmiştir. Çoğu sinagoga İslam mimarisinde bulunan avlu ögesi yer almaktadır (Zack, 2009:29). Yahudilik inancına göre sinagoga girmeden önce eller avludaki çeşmede yıkanır (Güleryüz, 1992:11).

2.3. Çermik'teki Sinagog Yapısı

Çermik Çukur Mahallesi, Divane mevkii 465. ada 6 no.'lu parselde yer alan yapı, 2002 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından Sinagog olarak tescillenmiş olup günümüzde mülkiyet sahibi tarafından konut + depo olarak kullanılmaktadır.

Günümüze ulaşmış olan bu sinagogun giriş kapısının üzerinde İbranice yazılan bir kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı Doç. Dr. Aslı Erim Özdoğan tarafından çalışılmış ve Aaron Kohen ile Hahambaşı vekili İshak Haleva tarafından Türkçeye çevrilmiştir (şekil 1) (Bali, 1999:384).

RAB'ın adıyla yapalım ve başaracağız. Bana yardım, gökleri ve toprağı yaratan RAB'dandır. Girişin mübarek olsun, çıkışın mübarek olsun. Sinagogun bitişi. Onlar sevinç ve meserretle götürülecekler: Kral sarayına girecekler. 5176 (?) Kâdir olan Allah size merhamet ihsan etsin.

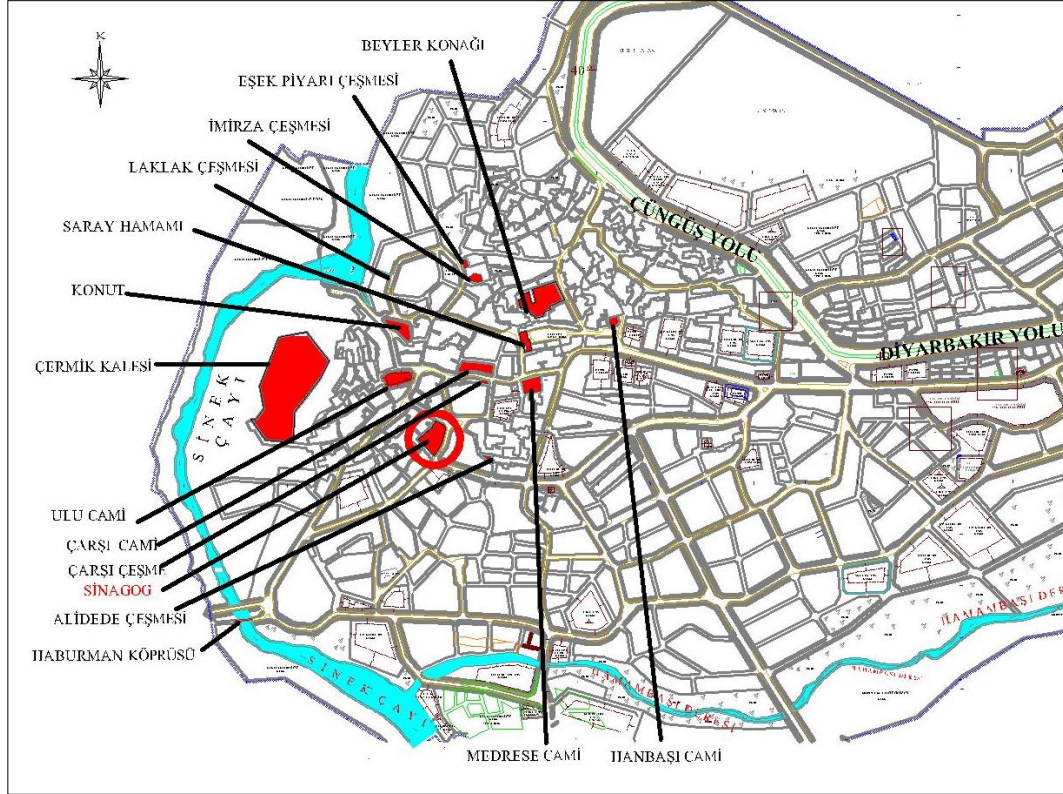
Şekil 1. Sinagog Giriş Kapısında Yer Alan Kitabe ve Çevirisi (Fot: Payaşlı Oğuz, 2018)

² **Ehal:** Sinagoglarda en kutsal yer, Sefer Tora'ların (Yasa Kitabı) saklandığı yerdir. Ehal, yapının Kudüs'ü gösteren (Genelde doğu, bazen güneydoğu veya güney olabilir) duvarı üzerinde yer alan bir dolap veya niş şeklindedir (Türkoğlu, 2003:14/15). **Teva:** Ehalin önünde, ortada veya karşı duvarda konumlanan kutsal kitabın okunduğu kürsüdür. Kimi sinagoglarda tekne biçimindedir. **Mezuz:** İbranicede 'Kapı sövesi' anlamına gelir ve kapının sağ dik pervazına çakılan tahta, cam, plastik maddeden yapılmış kılıf içine konmuş parşömandır. İçinde dua sureleri bulunur (Türkoğlu, 2001). **Parohet:** Ehal'in önüne asılan örtü/perde (Güleryüz, 1992:124).

3. MİMARİ TANIMLAMA

3.1. Sinagogun Geleneksel Kent Dokusundaki Yeri

Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan alınan 2015 yılına ait tescil listesine göre Çermik ilçe merkezinde; birer adet kale, sinagog, kilise ve hamam; 4 adet cami, 3 adet sivil mimari örneği, 4 adet köprü ve 12 adet çeşme gibi tescilli yapılar bulunmaktadır. Günümüzde, Çermik geleneksel kent dokusu heterojen bir dokudur. Bugün ayakta kalmayı başarmış bu tescilli tarihi yapılar, betonarme yapılar içerisinde kaldığından dolayı kent içinde algılanmamaktadır (şekil 2).

Şekil 2. Çermik İlçesindeki Tarihi Yapılar ve Sinagog (Düzenleme: Payaşlı Oğuz, 2019)

3.2. Sinagogun Mimari Özellikleri

Sinagog; kuzey-güney yönünde yerleşen tek katlı dikdörtgen formdaki yapı ve bu yapının doğusunda yer alan bir avludan oluşmaktadır. İki sokağın kesişim yerinde bulunan sinagogun etrafı yüksek avlu duvarı ile çevrilidir. Divane sokak tarafından avluya girişi sağlayan özgün taç kapı bugün kullanılmamaktadır. Kurtuluş sokak tarafında yer alan ve bugün avluya girişin sağlandığı kapı ise sonraki dönemlerde açılmıştır (şekil 4).

Yapının güney ve batı cephesi komşu parsellere bitişiktir. Yapının kuzey tarafındaki kısım sonradan yapılan betonarme müdahalelerle özgün yapısı bozularak konutta dönüştürülmüştür. Ana ibadet mekanı bugün depo olarak kullanılmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olan ana mekana avludan giriş sağlanmaktadır. Yaklaşık olarak 13*7.30 m ölçülerindeki ana mekan; iki sütun ve yan duvarlara oturan üç kemerli bölüm ile birbirinden ayrılan iki neften oluşmaktadır (şekil 5).

İki neften oluşan ana mekanın birinci nef bölümünün güney duvarında yer alan ve duvar yüzeyinden öne doğru taşma yapan sivri kemerli niş "Ehal"dir. Kemerin kilit taşında parohet asma askısı bulunmaktadır. Kilit taşının üstündeki süslemeli taşa ise arapça rakamlarla 5632 yazmaktadır (şekil 6).

Batı yönündeki sağır duvar yüzeyinde 9 adet küçük niş bulunmaktadır. Güney yönündeki duvar yüzeyinde ikinci nef bölümünde ise sonradan kapatılmış iki adet tepe penceresi bulunmaktadır (şekil 7).

Ana mekanın kuzey duvar yüzeyinde nişler ve yan mekana geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır (şekil 7). Ana ibadet mekanının kuzeyindeki bu kısım sonradan yapılan müdahalelerle iki katlı bir bölüme

dönüştürülmüş ve bugünkü sahibi tarafından konut olarak kullanılmaktadır. Ana mekandan bu bölüme geçişi sağlayan kapının özgünlüğü, avlu cephesindeki taş örgüsü ve yapı sınırından da anlaşılacağı üzere özgününde bu bölümün yapının bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

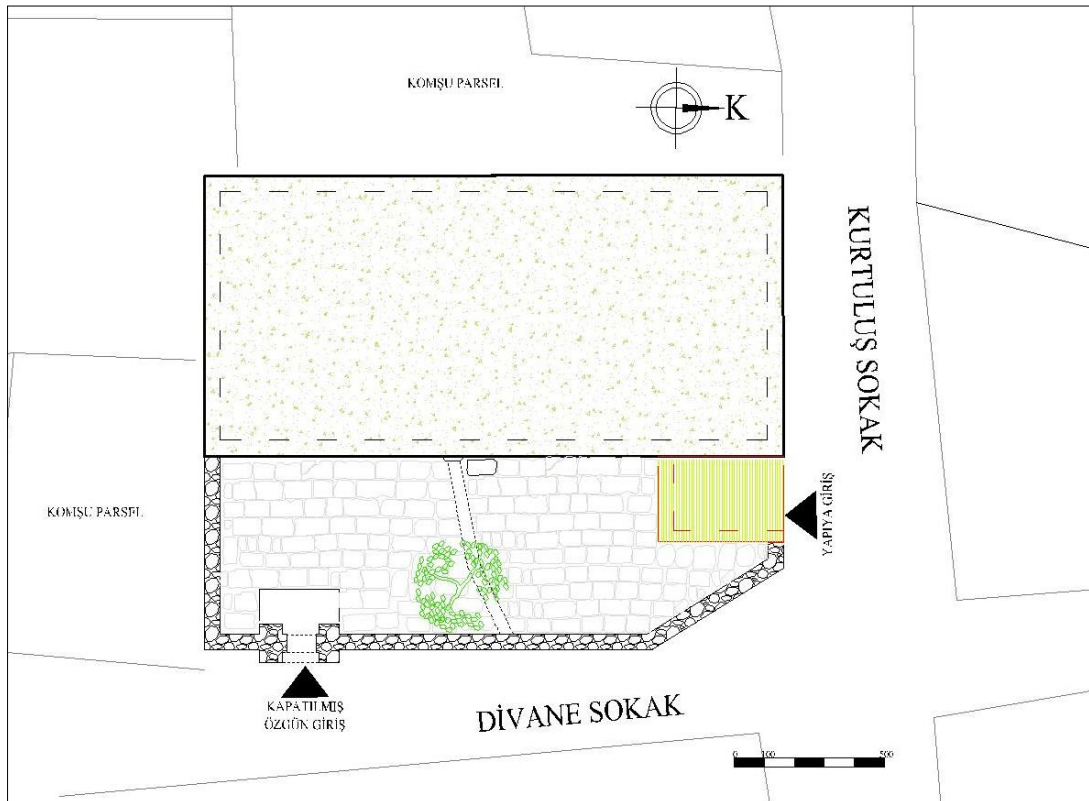
Doğu duvarında ise ana mekana girişi sağlayan kapı, su düzeneğine açılan pencere ve avluya bakan dört pencere ile sekiz adet tepe penceresi bulunmaktadır. Dıştan basık kemerli olan tepe pencereleri içten dörtgen formda ve alt kısımları eğimli yapılmıştır. Bu sayede pencere açıklığı daha da genişletilerek tek cepheli olan ana mekânın daha fazla ışık alması sağlanmıştır (şekil 7).

Bazalt ve kalkerin almaşık olarak kullanıldığı sinagogun doğu cephesinde; alt sırada ana mekana girişin sağlandığı kapının ve su kuyusunun olduğu iki adet sivri kemerli niş ve bu sivri kemerlerin sağında ve solunda düz taş lentolu dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Üst sırada ise basık kemerli sekiz adet tepe penceresi bulunmaktadır. Ana mekana girişi sağlayan özgün kapı, alt kısmına duvar örülerek pencereye dönüştürülmüştür. Sivri kemerli niş içinde bulunan bu kapının üstündeki kitabenin varlığı da bu açıklığın ana mekana girişi sağlayan ana kapı olduğunu göstermektedir. Doğu cephesindeki diğer sivri kemerli niş içinde ise özgün bir su kuyusu ve su düzeneği bulunmaktadır (şekil 8).

3.3. Yapım Sistemi ve Malzeme

İki nefli ana mekana sahip sinagog, yığma yapım tekniği ile bazalt ve kalker taştan inşa edilmiştir. Dikdörtgen mekânı iki nef bölünen; üç sivri kemer ile bu kemerleri taşıyan iki bazalt sütun bulunmaktadır. Kemerlerin yükünü hafifletmek amacıyla sütun hizasında kemerler arasına dairesel boşluklar bırakılmıştır. Açıklığın ahşap kirişlemelerle geçildiği yapının üst örtüsü toprak damdır.

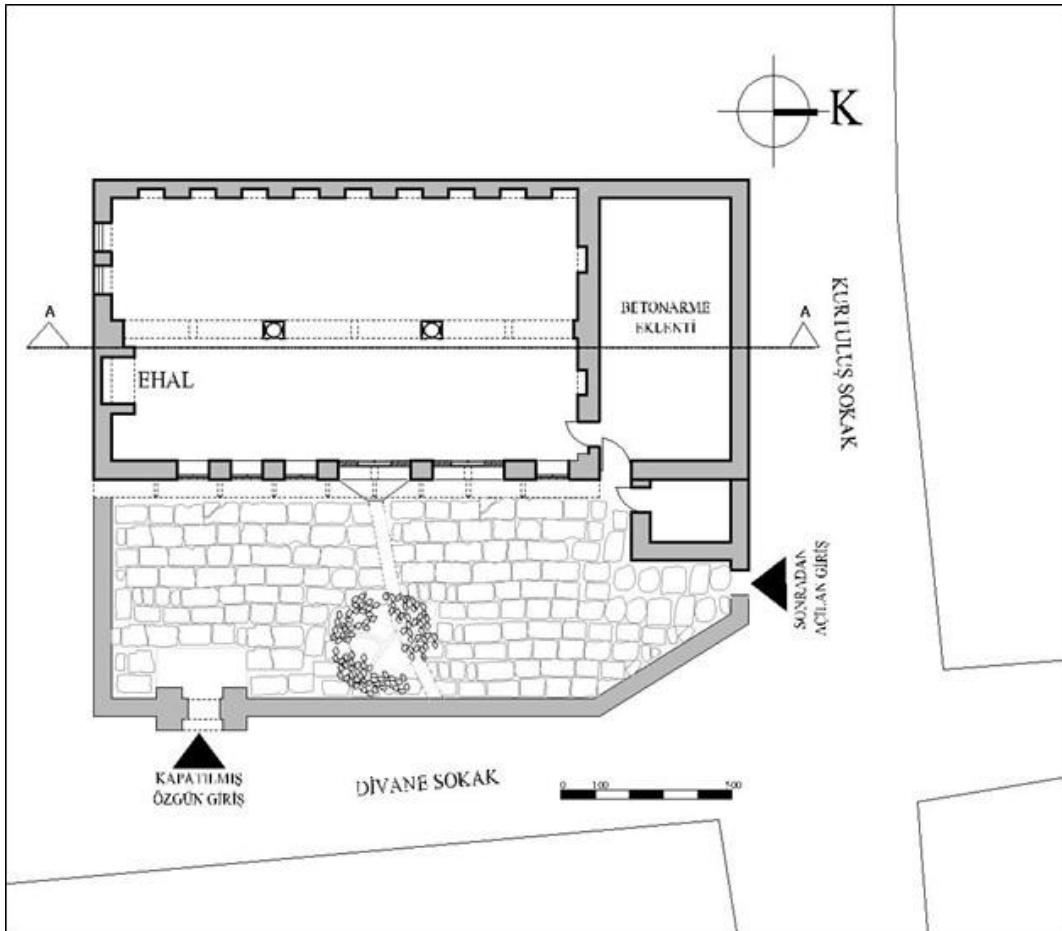
Sinagogun taşıyıcı duvarlarında ve zemininde kullanılan ana yapım malzemesi bazalt olup kalker malzemenin de kullanıldığı görülmektedir. Süsleme amaçlı cephede ve iç mekân duvarlarında bir sıra bazalt bir sıra kalker örülmüştür. Avlu zemini bazalt taş ile kaplıdır.

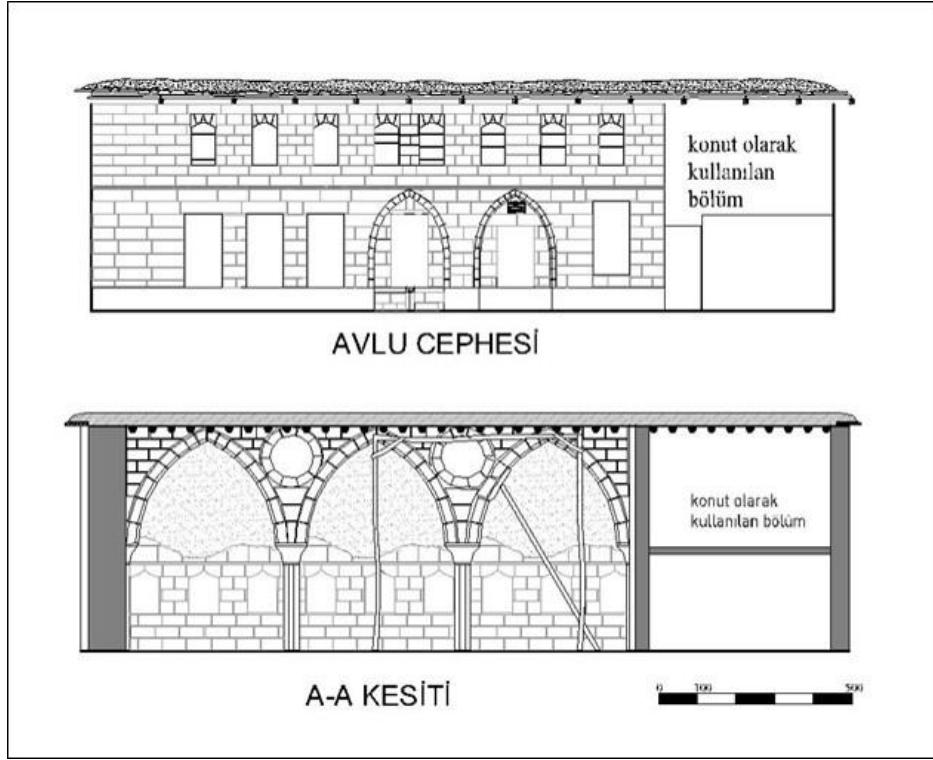
Şekil 3. Çermik Sinagogu Vaziyet Planı (Kakdaş Ateş; Payaslı Oğuz, 2019)

Şekil 6. Ehal ve Parohet Askısı

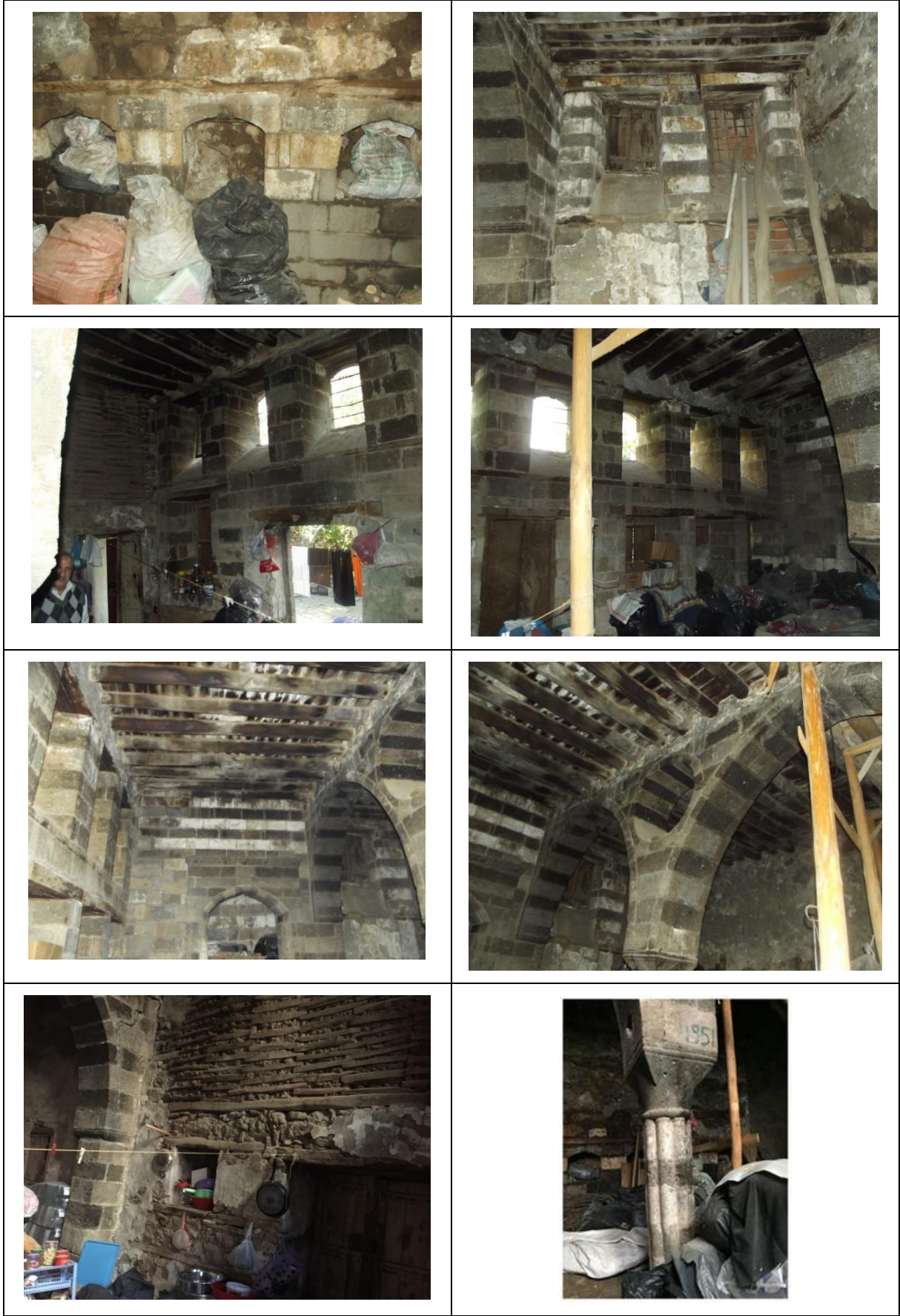
Şekil 4. Sinagog Plan Krokisi (Kakdaş Ateş; Payaslı Oğuz, 2019)

Şekil 5. Sinagog Kesit ve Cephe Krokisi (Kakdaş Ateş; Payaşı Oğuz, 2019)

Şekil 8. Avluya Girişi Sağlayan Özgün Taç Kapı, Avlu Cephesinde Yer Alan Su Düzeneği ve İbadet Mekanına Girişi Sağlayan Sonradan Kapatılan Kapı

Şekil 7. Sinagog İç Mekan Fotoğrafları

4. SİNAGOGUN YAPISAL SORUNLARI

Sinagogunun avlusuna girişi sağlayan taç kapı bugün yol kotunun altında kalmıştır. Günümüzde avluya giriş, Kurtuluş Sokak üzerindeki sonradan avlu duvarında açılan bir kapıdan sağlanmaktadır. Avlu zeminindeki taşlar genel olarak özgünlüğünü korumuş olsa da aşınmış ve yer yer kırılmalar olmuştur. Ana mekana giriş kapısının alt kısmı doldurularak pencereye dönüştürülmüştür. Yapının avlu cephesinin bir kısmı sıva ve boya ile kapatılarak özgün doku bozulmuştur. Günümüzde kullanılan avluya giriş kapısının olduğu yerde bugünkü kullanıcı tarafından kullanılan konut bölümünün ıslak hacim mekanı sonradan yapılmıştır (şekil 9).

Ana mekanın taşıyıcı sistemi ve üst örtüsü statik açıdan kötü durumdadır. Toprak dam olan üst örtüyü taşıyan ahşap kirişlemeler bakımsızlıktan sağlamlığını yitirdiği için seğim yapmıştır. Bazı noktalarda çökme başlamış bunu engellemek için kullanıcısı tarafından ahşap dikmelerle destekler yapılmıştır. Üst örtünün bozulmasından kaynaklanan yağmur ve kar sularının yapı içine girişi engellenemediği için üst örtüyü taşıyan kirişlemelerde çürümeler, duvar yüzeylerinde nemlenmeler bulunmaktadır. Ana mekanın içi günümüzde depo olarak kullanıldığı için bir çöp yığını halindeki torbalar mekanın içindeki dolaşımı engellemektedir. Zaman içerisinde ısınma amaçlı yakılan soba/ateş nedeniyle duvar yüzeylerinde ve ahşap kirişlemelerde is bulunmaktadır. Yapının pencere ve kapı doğramaları bakımsızlıktan, hava koşullarından ve malzeme ömründen ötürü yok olmuştur. Pencere önündeki parmaklıklar paslanmış ve kullanılamaz hale gelmiştir (şekil 10).

Şekil 9. Avlu Kapısı ve Ana Bina Kapısı

Şekil 10. Sinagog Yapısındaki Bozulmalara Örnek

Şekil 10. Sinagog Yapısındaki Bozulmalara Örnek (Devamı)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda, yazılı kaynaklara göre 18.yy'ın başlarından 20.yy'ın başlarına kadar Çermik'te Yahudi cemaatinin yaşadığı ve ibadet için mekanlarının olduğu anlaşılmaktadır.

Bu makale kapsamında incelenen Çermik ilçe merkezinde bulunan bu tarihi yapının sinagog olarak tasarlandığı; Türkiye'deki sinagoglarda bulunan avlunun ve avluda bulunan su düzeneğinin bulunması ve ibadet alanında Ehal'in bulunması klasik sinagog mimarisi ögesi olması ve bu yapıda bu öğelerin varlığı bunun mimari ispatıdır. Sinagog'un giriş kapısındaki ibranice kitabede yazan 5176 tarihi ile bu yapının 1416 yılında yapıldığı bu kitabe ile anlaşılmaktadır.

Kent kimliğinin oluşmasında farklı toplumların yaşayış biçimlerinin beraberinde getirdiği yapılaşma önemli bir rol oynamaktadır. Çermik'te kültürel mirasın oluşmasında sinagogun da büyük önemi vardır. Çermik'te bulunan sinagog bugüne kadar özgünlüğünü büyük ölçüde korumuştur, ancak günümüzde cemaati bulunmayan bu yapı yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Çermik'teki Sinagog, bugüne kadar hiçbir onarım görmemiş olması, kullanıcılarının kötü kullanımı ve müdahalesi ile doğal etkenlerden kaynaklanan bozulmalar nedeniyle yıkılmak üzeredir. Sinagogun özgün kimliğini ve mimari değerini koruyarak yaşatılması ve yapının yıkılmasını önlemek için acilen onarımının yapılması gerekmektedir.

Öncelikle yapının mülkiyet sorununun çözülmesi için yerel yönetim veya resmi kurumlar tarafından yapının *kamulaştırılması* gerekmektedir. Türkiye Hahambaşılığı ile iletişime geçilerek bu sinagogun Türkiye'deki sinagoglar listesine alınması sağlanabilir.

Yapı hakkında detaylı kaynak araştırmaları doğrultusunda restitüsyon projesinin hazırlanması gerekmektedir. Restorasyon sürecinde ise yapının sorunlarının çözümü doğrultusunda yapılacak çalışmaların yapı niteliğini bozmayacak şekilde olmasına özen gösterilmelidir.

Statik olarak kötü durumda olan toprak damın ve çürümüş olan ahşap kirişlerin sökülerek yerine yeni ahşap kirişlemeler yerleştirilerek, özgün toprak dam örtüsü çağdaş malzemelerle harmanlanarak yeniden yapılması gerekmektedir. Üst örtünün sökümünde zarar görmemesi için ibadet mekanındaki kemerlerin ve dış duvarların askıya alınması gerekmektedir. İbadet mekanı içindeki molozların dışarı atılarak özgün yer döşemesi açığa çıkarılmalıdır. Sinagogun kuzeyinde bulunan konut olarak kullanılan bölüm ile avludaki tuvalet olarak kullanılan niteliksiz eklenti yapı kaldırılmalıdır. Yapıdan kaldırılan betonarme eklenti yapının bitişik olduğu yapı duvarının zarar görmüş yerleri yeniden özgüne uygun olarak restitüsyon doğrultusunda tamamlanmalıdır. İbadet mekanının içindeki kapatılan pencere ve kapının açılması, duvar yüzeylerindeki çimento esaslı sıva raspalarının yapılması, yapının iç ve dışındaki bitki oluşumlarının temizlenerek yeniden oluşumlarının önlenmesi kimyasal ilaçlarla sağlanmalıdır. Çürüyen ahşap kapı pencere doğramalarının ahşap malzemeyle yeniden yapılması gerekmektedir. Avludaki toprak yığınının kaldırılarak avlu döşemesinde kırılmış olan döşeme taşlarının sağlamlaştırılması ve gerekli yerlerde tamamlanması yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

BALİ, R. N. (1999). *Diyarbakır Yahudileri*. Diyarbakır: Müze Şehir, YKY, 367-389.

CÖMERTLER, E. (2004). *Çermik ve Çüngüşteki Türk Dönemi Mimari Eserleri*. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Genel Sanat Tarihi Bilim Dalı, Van.

GUTMANN, J. (1972). *The Origin of the Synagogue*, 36-37. New York.

GÜLERYÜZ, N. (1992). *İstanbul Sinagogları*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.

KORKUSUZ, Ş. (2003). *Seyahatnamelerde Diyarbakır*. İstanbul: Kent Yay.

ÖZMENLİ, M. (2014). Tapınak-Medeniyet İlişkisi. *Literature and History of Turkish or Turkic*, (9/10), 1281-1292.

TEKVİN, 29/35, 49/8.

TEZOKUR, M, H. (2010). Diyarbakır Yahudileri. 2. *Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu*, 243-254, Diyarbakır.

TÜRKOĞLU, İ. (2001). *Antik Çağdan Günümüze Türkiye'de Sinagog Mimarisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Abd., İzmir.

TÜRKOĞLU, İ. (2003). Yahudi Geleneğinde Sinagog. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (112),10-17.

ÜZÜLMEZ, M. (2002). Yazılı Kaynaklarda Çermik. Ankara: Kent Işıkları Yayınları

ZACK, J. (2009). Türkiye'nin Tarihi Sinagogları. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın.